

Administrative Theory

Dr. Sarbjit Singh

© All Rights Reserved 2015.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or Transmitted in any form or by any means of electronic or mechanical including photocopy, recording or any information stored in a retrieval system, without the prior written permission of the publisher.

ISBN No: 978-81-930480-9-2

Price: 350/-

The Responsibility for the facts or opinions expressed in the book is entirely of the Author. Neither the Publisher is responsible for the same.

Printed in India

National Press Associates

Admin Office: C-24, Ground Floor, Panchsheel Vihar, Malviya Nagar, New Delhi-110017, India

Regional Office: 79, Guru Angad Dev Nagar, Flower Enclave, Dugri, Ludhiana-141013, Punjab, India

Branch Office: C-104, Anuroop Soceity, Vartak Nagar, Thane (West)-400606, Maharashtra, India

Email: info@npajournals.org | www.npajournals.org

Principal,
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

About the Author

Dr. Sarbjit Singh is presently working as Head, Department of Public Administration, Guru Gobind Singh College, Sanghera (Barnala). He is also working as Vice-Principal, Guru Gobind Singh College, Sanghera (Barnala). He has an M.Phil and Ph.D degree in Public Administration from Panjabi University, Patiala. He is also Cleared UGC-NET in Public Administration. Having more than 15 years of experience in teaching, he has publications in Fourteen National and Eleven International Journals. He has presented many papers in the National and International conferences/ seminars. He is working as a Member of Board of Under Graduate Studies in Public Administration, Punjabi university, Patiala and also working as a Member of Faculty of Social Science, Punjabi university, Patiala. He is working as NSS Pro-gramme Office. He is also Awarded as Best Programme Officer for N.S.S activities during session 2011-12 and 2013-14 by Department of National Service Scheme, Punjabi University, Patiala.

Printed in India by

NATIONAL PRESS ASSOCIATES

PUBLISHERS AND DISTRIBUTORS OF INDIAN AND INTERNATIONAL JOURNALS

BRANCH OFFICE: C-104, ANURCOOP SOCIETY, VARTAK NAGAR, THANE, WEST 40006, MUMBAI, MAHARASHTRA

ADMIN OFFICE: C-24, GROUND FLOOR, PANCHSHEEL VIHAR, MALVIYA NAGAR, NEW DELHI-110017

REGIONAL OFFICE: 79, GURU ANGAD DEV NAGAR, FLOWER ENCLAVE, JUGRI, LUDHIANA-141013, PUNJAB, INDIA

Website: www.npaajournals.org E-MAIL: info@npajournals.org

ISBN 978-81-930480-9-2

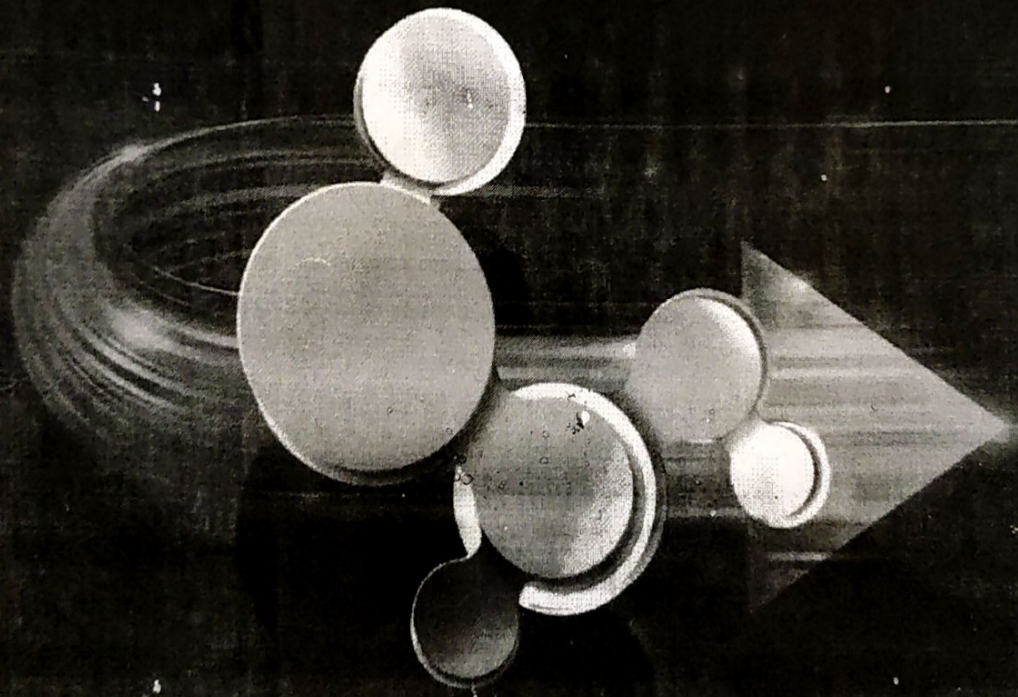
9 788193 048092 >

Principal
Guru Gobind Singh College
Sanghera (Barnala)

Administrative Reforms

Milestones and Challenges

Renu Kapila

Principal,
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

6. Role of ICT in Administrative Reforms :
In Perspective of Punjab 48
Paramjeet Singh
7. A Step Towards Building Citizen Trust on
Government : An Analysis 59
Pawan Kumar Kamra and Uma Sheokand
8. Good Governance and Administrative Reforms
in the Context of Punjab 65
Daljit Kaur
9. Administrative Reforms in Punjab for better
Citizen Centric Governance 71
Meenakshi Madaan

SECTION II POLICE REFORMS

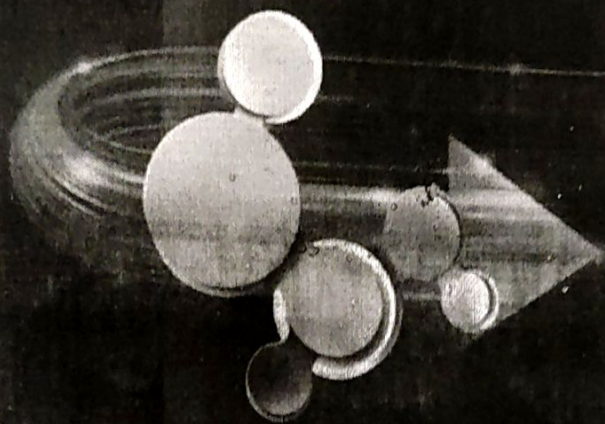
10. Police Reforms in India 85
Jaswinder Singh
11. Institutionalisation of Delivery of Police Services :
With Special Reference to Barnala Community
Policing Resource Centre 94
Sarbjit Singh
12. Police Reforms : With Special Reference to
Punjab Police 104
Pawan Kumar Kamra and Naveen Sharma
13. Prison Reforms in Punjab 113
Deepika Sharda
14. Police Reforms in India : Issues and Challenges 121
Narinder Singh

SECTION III E-GOVERNANCE

15. e-Governance in Rural Punjab 133
Narinder Kumar Dogra and Sukhchain Singh

Administrative Reforms

Milestones and Challenges

Renu Kapila

REGAL PUBLICATIONS

F-159, Rajouri Garden, New Delhi-110027

E-mail : regalbookspub@yahoo.com

Visit us at : www.regalpublications.com

ISBN 978-81-8484-463-4

9 788184 844634

₹ 1680

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

Child Development and ICDS

Dr. Sarbjit Singh

Principal
Guru Gobind Singh College
Sanghera (Barnala)

CHILD DEVELOPMENT AND ICDS

© Reserved

First Published 2016

ISBN: 978-93-83046-57-7

Published by

D.P.S. PUBLISHING HOUSE

4598/12B, Gola Cottage, Ansari Road, Darya Ganj, Delhi-110002

Ph. 011-23251264, Mob. 9811734184

E-mail: prashant_pbd@yahoo.co.in

dpspublishinghouse@gmail.com

WEB: www.dpspublishinghouse.com

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical or photocopying or otherwise, without prior permission in writing from the publishers/author.

Printed in India

Published by DPS Publishing House, New Delhi & Typeset by
Pryanka Graphics, New Delhi, and Printed at Asian Offset,
Delhi.

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

D.P.S. PUBLISHING HOUSE

4598/12-B, 1st Floor, Gola Cottage,
Ansari Road, Darya Ganj, New Delhi-2
Ph.: 011-23251284, Mob.: 09811734184
E-mail : prashant_pbd@yahoo.co.in,
dpspublishinghouse@gmail.com
Web - www.dpspublishinghouse.com

₹ 995.00

ISBN 978-93-83046-57-7

Principal
Guru Gobind Singh College
Sanghera (Barnala)

AP

WOMEN DEVELOPMENT AND ICDS

DR. Sarbjit Singh Kular

Principal,
Guru Gobind Singh College
Sanghera (Barnala)

Women Development and ICDS by Dr. Sarbjit Singh Kular, New Delhi Publishers, New Delhi

© Publishers

First Edition 2016

ISBN: 978-93-85503-42-9

All rights reserved. No part of this book may be reproduced stored in a retrieval system or transmitted, by any means, electronic mechanical, photocopying, recording, or otherwise without written permission from the publisher

New Delhi Publishers
90, Sainik Vihar, Mohan Garden, New Delhi - 110 059

Branch Office Kolkata

Flat No. 345, Ground floor, Pramila Niwas,

Green Park, Narendrapur,

Kolkata - 700103 (W. B.)

Tel: 011-25372232, 9971676330

E-mail: ndpublishers@gmail.com

Website: www.ndpublisher.in

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

Dr. Sarbjit Singh Kular is presently working as Head, Department of Public Administration, Guru Gobind Singh College, Sanghera (Barnala). He is also working as Principal, Guru Gobind Singh College, Sanghera (Barnala). He has an M.Phil and Ph.D degree in Public Administration from Panjabi University, Patiala. He is also Cleared UGC-NET in Public Administration. Having more than 16 years of experience in teaching, he has publications in sixteen National and twelve International Journals. He has presented many papers in the National and International conferences seminars. He is working as a Member of Board of Under Graduate Studies in Public Administration, Punjabi university, Patiala and also working as a Member of Faculty of Social Science, Punjabi university, Patiala. He is working as NSS Programme Office. He is also Awarded as Best Programme Officer for N.S.S activities during session 2011-12, 2013-14 and 2014-15 by Department of National Service Scheme, Punjabi University, Patiala.

New Delhi Publishers

90, Sainik Vihar, Mohan Garden, New Delhi – 110 059

Branch Office Kolkata,

Flat No. 345, Ground floor, Pramila Niwas,

Green Park, Narendrapur,

Kolkata – 700103 (W. B.)

Tel: 011-25372232, 9971676330

ndpublishers@rediffmail.com/gmail.com

Website: www.ndpublisher.in

Price: ₹ 325

ISBN : 978-93-85503-42-9

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

Integrated Child Development
Services Scheme

**Evaluation of Integrated Child Development
Service Scheme in Rural Punjab**

Dr. Sarabjit Singh

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

© All Rights Reserved 2016

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or Transmitted in any form or by any means of electronic or mechanical including photocopy, recording or any information stored in a retrieval system, without the prior written permission of the publisher.

ISBN No: 978-93-85835-26-1

Price: 500/-

The Responsibility for the facts or opinions expressed in the book is entirely of the Author. Neither the Publisher is responsible for the same.

Printed in India

National Press Associates

Admin Office: C-24, Ground Floor, Panchsheel Vihar, Malviya Nagar, New Delhi-110017, India

Regional Office: 79, Guru Angad Dev Nagar, Flower Enclave, Dugri, Ludhiana-141013, Punjab, India

Branch Office: C-104, Anuroop Soceity, Vartak Nagar, Thane (West)-400606, Maharashtra, India

Email: info@npajournals.org | www.npajournals.org

Principal
Guru Gobind Singh College
Sanghera, Barnala

About the Author

Dr. Sarbjit Singh is presently working as Head, Department of Public Administration, Guru Gobind Singh College, Sanghera (Barnala). He is also working as Principal, Guru Gobind Singh College, Sanghera (Barnala). He has an M.Phil and Ph.D degree in Public Administration from Panjabi University, Patiala. He is also Cleared UGC-NET in Public Administration. Having more than 15 years of experience in teaching, he has publications in sixteen National and twelve International Journals. He has presented many papers in the National and International conferences/ seminars. He is working as a Member of Board of Under Graduate Studies in Public Administration, Punjabi university, Patiala and also working as a Member of Faculty of Social Science, Punjabi university, Patiala. He is working as NSS Programme Officer. He is also Awarded as Best Programme Officer for N.S.S activities during session 2011-12, 2013-14 and 2014-15 by Department of National Service Scheme, Punjabi University, Patiala.

Published in India by

NATIONAL PRESS ASSOCIATES

PUBLISHERS AND DISTRIBUTORS OF INDIAN AND INTERNATIONAL JOURNALS

ADMIN OFFICE: C-24, GROUND FLOOR, PANCHSHEEL VIHAR, MALVIYA NAGAR, NEW DELHI-110017

REGIONAL OFFICE: 79, GURU ANGAD DEV NAGAR, FLOWER ENCLAVE, DUGRI, LUDHIANA - 141013, PUNJAB, INDIA

BRANCH OFFICE: C-104, ANUROOP SOCIETY, VARTAK NAGAR, THANE (WEST) - 400606, MUMBAI, MAHARASHTRA

Website: www.npajournals.org E-MAIL: info@npajournals.org

Principal,
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

Ethics in Governance

Diverse Aspects

Renu Kapila

7. Role of ICT to Improve Ethics in Governance :
In Perspective of Rajasthan Administrative
Innovations by NIC 79
Paramjeet Singh

SECTION II

BUSINESS ETHICS

8. Corporate Governance and Business Ethics 89
Meenakshi Madaan and Amanjot Kaur
9. E-Governance and Business Ethics 98
Kapil Sharma and Ashu Saini
10. Ethical Issues in Advertising : An Empirical Study 109
Jaiman Preet Kaur and Jagmeet Bawa
11. Ethical Issues in International Relations and Funding 120
Mandeep Kaur and Manwinder Singh
12. Ethics in Public Insurance Companies :
A Study of United India Insurance Company Limited 127
Sarah Sadat Vatankhab Ardestani

SECTION III

MISCELLANEOUS

13. Unethical Behaviour : A Psychological Trap 143
Mamta Sharma
14. Role of Ethics in Job Performance : An Empirical
Investigation of ICDS Scheme in Punjab 156
Sarbjit Singh Kular
15. Ethics and Social Welfare Schemes of
Central Government 165
Daljit Kaur
16. Ethics at Crossroads in Health Care Sector :
Users' Viewpoint 171
Anu Jasrotia and Promila Kanwar

Ethics in Governance

Diverse Aspects

Renu Kapila

The quest for ethical governance in the countries is not new. However, the present rejuvenation of concern for good governance emanating from the World Bank since 1992 is heartening. It also generated huge interest in the studies related to diverse aspects of ethics in overall governance including ethics in Public Administration. It is true that pervasive corruption in any country is dysfunctional to the system of governance and to the society as whole. In India, a gleam of hope of transparent and accountable governance came in the form of Right to information, Right to service, Citizens' charters, e-governance measures, etc.

In a nutshell, ethics are multidimensional and indispensable in the ultimate analysis. In the present century, there is a pressing need to strengthen the ethical aspect of governance and examine the obstacles. In this perspective, the theme of the present book provides an opportunity to discuss: 1) Ethics and Good Governance 2) Business Ethics and 3) Miscellaneous aspects like psychological dimension, implications for political and economic scene, implementation of various policies/schemes in social welfare, education, health, sports, etc.

The present book is a humble attempt to study diverse aspects of ethics in governance. It is hoped that it will be of interest to academicians, practitioners, researchers and the students of public administration, mainly those preparing for the competitive examinations.

Professor Renu Kapila is currently working as a Professor in the Department of Public Administration, Punjabi University, Patiala (Punjab). She has the distinction of being the first female Head of this department from 2010-2015. She is also former member of Academic Council of Punjabi University, Patiala. Her academic career has been brilliant throughout. She not only attained M.Phil. degree in *Linguistics* from University of Cambridge, England, she also did her Masters, M.Phil. (*with distinction*) and Ph.D. in Public Administration from Panjab University, Chandigarh. Her areas of specialization are *SC Leadership in Rural Local Government (major)* and *Administrative Thought*. She has got more than 20 years of experience of teaching Post-Graduate classes at University level.

REGAL PUBLICATIONS

F-159, Rajouri Garden, New Delhi-110027

E-mail : regalbookspub@yahoo.com

Visit us at : www.regalpublications.com

ISBN 978-81-8484-611-9

9 788184 846119

₹ 280

Principal,
Guru Gobind Singh College,
Sanghera, (Barnala)

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਮੁਦਰਾ
ਮਾਦਾਨ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ
ਮਾਦਾਨ ਸਟੇਜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਪਟਿਆਲਾ
ਸੰਪਰਕ 01653 227111

©All rights reserved 2017
ISBN 978 93 84661 50 2

Published by:
Madaan Publishing House
Opp. Punjabi University, Patiala
Ph 0175-2283292, 90414-66996
Email: madaanpublishinghouse@gmail.com

Distributed By:
Madaan Book House
Punjabi University Campus, Patiala
Ph. 0175-2283315, 98767-66663

The book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of both the copyright owner and the above mentioned publisher of this book.

ਸਮਰਪਣ
ਪੰਜੂ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬਹਾਦਰ
ਸਵ. ਪ੍ਰ. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਜੀ ਦੀ
ਯਾਦ ਨੂੰ
ਅਤੇ
ਸਾਡੀ ਪਿਆਰੀ ਸਵ. ਡਾ. ਹਿੰਤਪੀਤ ਕੌਰ
ਨੂੰ

Principal,
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Bamala)

ਮਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਚੌਠਾ ਗੱਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ : ਦੁਪਹਿਰ ਵਾਲਿਆ ਸੂਰਜ
ਗਲਵਾਰੀ ਗਾਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰ ਪਰੀਖਕ ਵਿੱਚ)

57

ਡਾ. ਅਨਿਲ ਸ਼ਰੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ (ਮੈਂ ਸਿਖੰਡੀ ਨਹੀਂ,
ਦੀਵਾ ਸੁਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਤਫ਼ਤੀਸ਼, ਕਟਹਿਰਾ, ਬੁੱਕਲ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ)

65

ਪ੍ਰ. ਖਲਜੀਤ ਕੌਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਨਿਘਾਰ (ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ
ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ)

69

ਪ੍ਰ. ਵੀਰਵੰਤੀ ਕੌਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ

76

ਪ੍ਰ. ਬਿਕਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਸਮਾਜ : ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਵਾਲ
(ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ' ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ)

80

ਡਾ. ਮਨਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਿੱਧੂ

ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ

88

ਅਸੰਤੁਲਨ: ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ

ਡਾ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਗਰੇਵਾਲ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ 'ਮਾਤ ਲੋਕ ਅਤੇ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ'

95

ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ

ਡਾ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਪਾਠ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ

95

ਡਾ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨਾਹਰ ਔਜਲਾ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

101

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ : ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ

ਪ੍ਰ. ਸੀਮਾ

ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਨਾਟਕ 'ਝਨਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ'

11

ਪ੍ਰ. ਅਮਨਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ (ਪਰੀਆਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ)

12

ਪ੍ਰ. ਬਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ : ਪਾਠ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ

12

(ਨਾਟਕ 'ਫਰ ਘਰ' ਅਤੇ 'ਸੱਤ ਬੰਗਾਨੇ' ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ 'ਚ)

ਪ੍ਰ. ਜਸਮੇਲ ਸਿੰਘ

ਸਿੰਘ ਚੱਠਾ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ : ਦੁਪਹਿਰੇ ਢਲਿਆ ਸੂਰਜ
 (ਮਲਵਈ ਗ੍ਰਾਮਿਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ)
 ਡਾ. ਅਨਿਲ ਸ਼ੇਰੀ

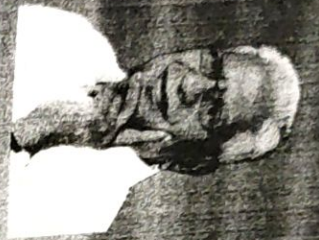
ਪਰਿਵਰਤਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਵਿਸ਼ਵ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਇਹ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਦਕਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਸਥਾਪਤ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਬਿਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਸਾਰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਖ਼ਤਰਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਚਿੰਤਨਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਹਾਂ ਕਿ "ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਰੇ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਡੀਥਰ ਇੱਛਾ ਸਮਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਹਾਰਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਿ ਉਹ ਵਿਹਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਆਪੇ, ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖੁਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਪੁਰ ਅੰਦਰਲੀ ਰੂਹ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।" ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਨੇੜਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬੋਝ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਉਹ ਕੀਮਤਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਬੇਪਛਾਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਪੈਸਾ ਵੀ

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਾਠ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ

Principal.
 Gurnu Gobind Singh College
 Sanghera (Barnala)

ਡਾ. ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ

ਡਾ. ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ ਦੀ ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ

ਪੱਕਾ ਪਤਾ

ਮਕਾਨ ਨੰ. 8, ਦਸਮੇਸ ਐਵਿਨਿਊ, ਸਾਹਮਣੇ

ਦਾਦਰਾ ਨਾਮਦਿਵ, ਗਲੀ ਨੰ. 5, ਸੰਗਰੂਰ, 143001

ਫੋ. ਨੰ. 99152-64598,

90418-64598

ਡਾ. ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ ਦੀ ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ

ਡਾ. ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ ਦੀ ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ

ਡਾ. ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ

ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਸ਼ਵੀ

ਤੁਤਕਰਾ

ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ ਵਲ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ	4
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦਾ ਫੋਰਮ	5
ਕੋਲਕਾਟਾ ਸਕੂਲ	6
ਪੰਜ ਸਕੂਲ	7
ਕੋਲਕਾਟਾ	8
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦਾ ਸਕੂਲ	11
ਕੋਲਕਾਟਾ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ	13
ਕੋਲਕਾਟਾ	15
ਕੋਲਕਾਟਾ ਕਾਲਜ	16
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ	18
ਕੋਲਕਾਟਾ ਵਿੱਚ ਖਤਾ ਆਦਮੀ	23
ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ : ਕੋਲਕਾਟਾ ਵਿੱਚ ਖਤਾ ਆਦਮੀ	34
ਕੋਲਕਾਟਾ ਵਿੱਚ	34
ਕੋਲਕਾਟਾ ਮਨੁੱਖ : ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ	37
ਕੋਲਕਾਟਾ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ - ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੋਲਕਾਟਾ	39
ਕੋਲਕਾਟਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਆ ਗਲਪਕਾਰ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ	43
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ	51
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ - ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰ	57
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ	63
ਕੋਲਕਾਟਾ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ' ਦਾ ਗੋਲਪਨਿਕ ਸਿੱਧ	65
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ	70
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ	70
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ	72
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ	74
ਕੋਲਕਾਟਾ ਤੇ ਕੋਲਕਾਟਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼	74
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ	75
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀ ਸੂਚੀ - ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਨਾਵਲ	77
ਕੋਲਕਾਟਾ ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ ਦਰਿਆ	78
ਕੋਲਕਾਟਾ ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ ਦਰਿਆ	80
ਕੋਲਕਾਟਾ ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ ਦਰਿਆ	83
ਕੋਲਕਾਟਾ ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ ਦਰਿਆ	84
ਕੋਲਕਾਟਾ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਯਥਾਰਥਮਈ ਚਿਤਰਨ, 'ਪਿੰਡੀਆ'	86
ਕੋਲਕਾਟਾ ਦੀਆਂ ਪਿੰਡੀਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰ	89

ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ ਦੀ ਗਲਪ ਚੋਣਵੀਆਂ / 8

ਮਿਲਕਟੀ ਸਮੇਸਿਆ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ : ਨਾਵਲ ਪਿੰਡੀਆ	91
ਪਿੰਡੀਆ (ਨਾਵਲ ਗੀਵਿਉ)	99
ਪਿੰਡੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਗਲਪੀ ਮਿਲਕਟੀ - 'ਜਿਗਰਾ ਪਰਤੀ ਦਾ'	99
ਕਿਸਾਨੀ ਸਮੇਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥੀ ਰੂਪ 'ਜਿਗਰਾ ਪਰਤੀ ਦਾ'	103
ਆਪਣੀ ਸਮੇਸਿਆ ਆਪਣੇ ਗੋਲ ਜਿਵੇਂ ਆਪੇ ਅਰਜੁਨ ਆਪੇ ਸਾਰਥੀ	110
ਆਪੇ ਅਰਜੁਨ ਆਪੇ ਸਾਰਥੀ (ਨਾਵਲ ਗੀਵਿਉ)	113
ਆਪੇ ਅਰਜੁਨ ਆਪੇ ਸਾਰਥੀ (ਨਾਵਲ ਗੀਵਿਉ)	116
ਆਪੇ ਅਰਜੁਨ ਆਪੇ ਸਾਰਥੀ (ਗੀਵਿਉ)	118
ਆਪੇ ਅਰਜੁਨ ਆਪੇ ਸਾਰਥੀ (ਗੀਵਿਉ)	119
ਹੱਡੀ ਹੱਢਾਇਆ ਸੰਚ-ਆਪੇ ਅਰਜੁਨ ਆਪੇ ਸਾਰਥੀ (ਗੀਵਿਉ)	120
ਸੂਰਜ ਕਦੇ ....-ਜਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਨੁੱਕੇ ਦਾ ਵਾਹੁਕ ਨਾਵਲ	121
ਨਾਵਲ 'ਸੂਰਜ ਕਦੇ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ' ਦੇ ਥੀਮਕ ਸਰੋਕਾਰ	132
ਮਾਨਸਿਕਦੁਬਿਧਾ ਦੀ ਸਿਕਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ	136
ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੰਵਾਦ	147
ਸੂਰਜ ਕਦੇ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ ਦਾ ਲੋਕ ਮਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ	153
'ਭਲਾਮਾਣਸ ਕੋਣ' ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਕ-ਯਥਾਰਥ	157
ਭਲਾਮਾਣਸ ਕੋਣ	163
ਭਲਾਮਾਣਸ ਕੋਣ	166
ਭਲਾਮਾਣਸ ਕੋਣ	166
ਭਲਾਮਾਣਸ ਕੋਣ	167
ਭਲਾਮਾਣਸ ਕੋਣ	168
ਭਲਾਮਾਣਸ ਕੋਣ	170
ਭਲਾਮਾਣਸ ਕੋਣ (ਗੀਵਿਉ)	170
'ਨੀਲ-ਕੱਠ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਦਾ ਯਥਾਰਥ-ਬੋਧ	171
ਨੀਲ ਕੱਠ ਦੀ ਉਡੀਕ	181
ਨੀਲ ਕੱਠ ਦੀ ਉਡੀਕ	181
ਨੀਲਕੱਠ ਦੀ ਉਡੀਕ	181
ਨੀਲ ਕੱਠ ਦੀ ਉਡੀਕ - ਕਹਾਣੀ 'ਪਰਵਾਸ'	181
ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੇਸਿਆ ਬਾਰੇ : ਕਹਾਣੀ 'ਪਰਵਾਸ' ਦਾ ਗੀਵਿਉ	181
ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ-ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ	181
ਰਾਜ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ : ਸੰਪਾਦਕ ਅਨਿਲ ਸੇਰੀ	181
ਕਹਾਣੀਕਾਰ : ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ	181

ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ ਦੀ ਗਲਪ ਚੋਣਵੀਆਂ / 9

ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ ਦੀ ਗਲਪ ਚੇਰਾ

Raj Kumar Garg Dee Galap Chera

By

Dr. Davinder Kaur

H.No. 251, Ram Nagar, Sunam

Mobile No. 99887-85546, 9653144430

Price-300/-

■ ■ ■ ■ ■

2011

Printed at Asia Visions, 9815945018

Distributed by ASIA VISIONS

ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੀ ਸਾਰਸਿਕ ਪਾਠ ਪੂਜਾ, ਕੋਈ
 ਵਿਆਨਦਾਰੀ, ਰੂਪਮਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਅੰਜ
 ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਪੌੜੀ
 ਗਈ..... ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਰੂੜੀਵਾਦੀ
 ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੇ ਫੋਟੋ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਤੇ ਇਕ ਸਿੱਖਿਆ ਲਾਇਕ ਬਪੋਤਾ
 ਹੈ। ਨਾਵਲ 'ਪੌੜੀਆਂ' ਪੂਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਠਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰ
 ਲਗਨ ਟੁੱਠੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ
 ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਅਭੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋੜੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ
 ਦੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ
 ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਾਲਾ
 ਇਕ ਗਰੀਬ ਮਜ਼ਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚੋਂ ਉਠਕੇ
 ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ
 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ? ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਗੁੱਝਾ ਉਦੇਸ਼
 ਹੈ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ।

ਮਲਵਈ ਸਮਾਜ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਬੋਧ : ਨਾਵਲ ਪੌੜੀਆਂ

-ਡਾ. ਅਨਿਲ ਸ਼ੇਰੀ

'ਪੌੜੀਆਂ' ਨਾਵਲ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ 'ਨਾਵਲਕਾਰ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ
 ਗਰਗ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਥਾ ਸੰਸਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ, ਪੇਂਡੂ
 ਮੱਧ ਅਤੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਪਸੀ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ
 ਦਵੰਦ ਵਿਚੋਂ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਵਲੀ ਬ੍ਰਿਰਤਾਂਤ
 ਨਾਇਕ ਕੁਲਵੰਤ ਰਾਏ ਉਰਫ ਕਾਲਾ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਦੇ ਆੜ੍ਹਤੀਏ ਸੇਠ ਰਾਮ
 ਦਾਸ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧੀ ਅਤੇ ਮਲਵਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ
 ਰਹੀਆਂ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ
 ਫਿਰਕਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ
 ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਹਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਿੰਗੀ
 ਲਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਿੱਧੇ
 ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ
 ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਪੌੜੀਆਂ' ਘਟਾ ਕੇ
 ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਅਰਮਾਨ

ਪ੍ਰੋ. ਸਿੱਠੂ ਪਾਠਕ

Principal,
Gandhi College,
Sanghera

ਪ੍ਰ. ਮਿੱਠੂ ਪਾਠਕ

ਮਿੱਠੂ ਪਾਠਕ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਅਜੀਜ਼ ਹੈ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਠੂ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਮਲਵਈ ਵਿੱਚ ਪਰੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਦਿਲ ਉਦਾਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਂ ਉਸਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਵੀ ਘੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬੜੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਨੇ ਲੋਕੀਂ ਸਹਾਰੇ ਭਾਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਬਿਗਾਨੇ ਤੇਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ

ਉਸਦੇ ਇਸ ਪਯੋਠੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਅਰਮਾਨ' ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮੁਬਾਰਕਬਾਦ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸਦੀ ਲਗਨ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਨੇਹ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸੰਗੀਤ-ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਪੱਕਾ ਵਿਸਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਬਹਿਰ ਵਜ਼ਨ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਹੋਰ

ਸੁੰਦਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸਾਇਰੀ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਨਿਖਰੇਗੀ।

ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਨਾਲ

-ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ

ਮਿੱਠੂ ਪਾਠਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਵਿਕ ਸਫ਼ਰ ਨਿੱਜ ਦੀ ਪਗਡੰਡੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ 'ਪਰ' ਦੇ ਅੱਖੋਰੇ ਪੱਧ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵੇਗ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨੀ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ੁਅਰਤ ਕਿਸੇ ਜਿਦਾਂਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਿੱਠੂ ਪਾਠਕ ਦੀ ਇਸ ਜ਼ੁਅਰਤ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਹਿਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਠੂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਪਲੇਠੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਅਰਮਾਨ' ਤੋਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ।

ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ

ਬੁਭ ਇਛਾਵਾਂ ਸਹਿਤ

-ਮਿਦਰਪਾਲ ਭੱਠਲ

TARK BHARTI PARKASHAN

Purani Sabji Mandi, K. C. Road,

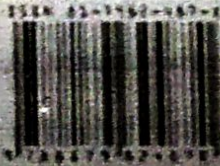
Bamala-148101 (Pb.)

Ph. 01679-241744, 233244

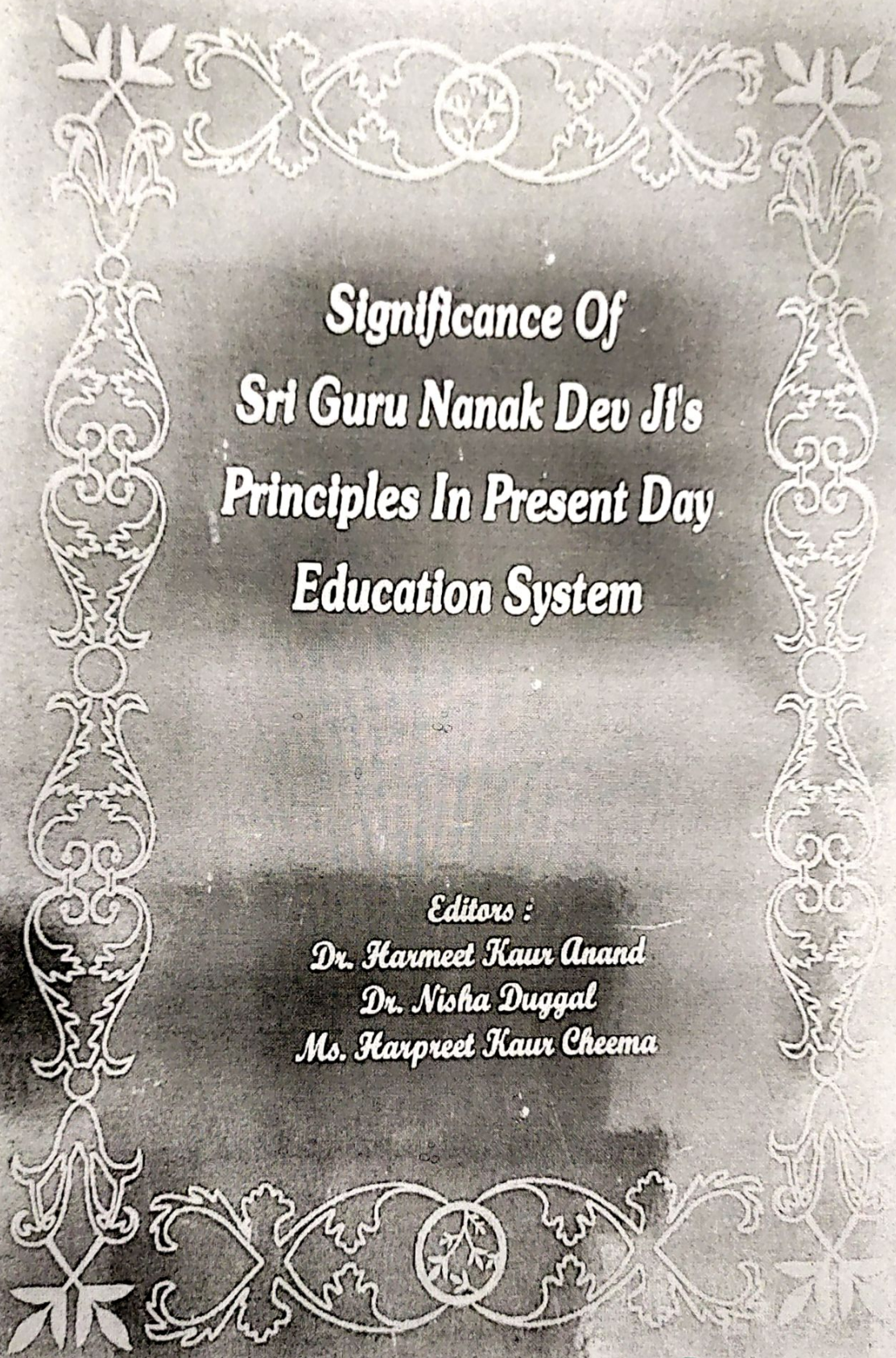
Email : tarksheel@gmail.com

Rs. 120/-
\$ 15.00

ISBN 978-81-7962-487-0

**Significance Of
Sri Guru Nanak Dev Ji's
Principles In Present Day
Education System**

Editors :

*Dr. Harmeet Kaur Anand
Dr. Nisha Duggal
Ms. Harpreet Kaur Cheema*

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

SIGNIFICANCE OF SRI GURU NANAK DEV JI'S PRINCIPLES IN PRESENT DAY EDUCATION SYSTEM

(Compilation of papers presented at
the National Seminar held on 29th January, 2019)

Organized by :

Internal Quality Assurance Cell

Mata Sahib Kaur Khalsa Girls College of Education, Patiala.

Editors

Dr. Harmeet Kaur Anand

Dr. Nisha Duggal

Prof. Harpreet Kaur Cheema

ZOHRA PUBLICATION
PATIALA

Principal.
Guru Gobind Singh Coll
Sanghera (Bathinda)

CONTENTS

	Page No.
ਵਿਚਾਰ	vii
Acknowledgement	ix
ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ (ਮੂਲ ਭਾਗ)	ਡਾ. ਜਸਪੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ xv

SUB THEME - I CONCEPT OF TRUTHFUL LIVING IN SRI GURU NANAK DEV JI'S BANI

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	3
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	9
3. ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਚਿਆਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	ਡਾ. ਜਗਮਿੰਦਰ ਕੌਰ	13

SUB THEME - II SIGNIFICANCE OF ENVIRONMENT IN SRI GURU NANAK DEV JI'S BANI

4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚਿਤਰਣ	ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	19
5. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	ਰਮਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ	23
6. Environmental Concerns in Guru Nanak Dev Ji's Bani	Dr. Amrita Kalshta	28
7. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)	ਧਲਜੀਤ ਸਿੰਘ	32

SUB THEME - III CONCEPT OF HUMAN MIND IN SRI GURU NANAK DEV JI'S BANI

8. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ : ਇਕ ਅਧਿਐਨ	ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	39
9. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	43
10. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ : ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ (ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਦਰਭ)	ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ	51

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

ਰਮਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ

ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ, ਸੰਘੋੜਾ, ਬਰਨਾਲਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਤੇ ਮੌਢੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਘੋਕਵੀ ਤੇ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਹੋਏ ਹਨ:-
ਕਰੇ ਕਰਾਇ ਸਭ ਕਿਛੁ ਜਾਣੇ ਨਾਨਕ ਸਾਇਰੁ ਇਵ ਕਰਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਾਵਿ ਵਿਅਕਿਤਵ/ਅਧਿਆਤਮਕ ਰੰਗਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਅਟੁੱਟ ਤੇ ਅਮੁੱਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਉਕਤ ਸਤਰਾਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਦਰ ਦੇ ਆਤਮਸਾਤ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ:-

ਬਿਲਹਾਰੀ ਕੁਦਰਿਤ ਵਿਸਆ ॥ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁਨਾ ਜਾਈ ਲਿਖਆ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਜਾਤਿ ਮਿਹ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਭਰਪੂਰ ਰਹਿਆ ॥²

ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਸਾਂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰੇ। ਕਣ-ਕਣ ਵਿੱਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਜਾਂ ਉਪਸਥਿਤ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆਂ ਹੀ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤ ਮਹੱਤਤਾ ਜਿਹੇ ਮਹਾਵਾਕ ਰਾਹੀਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚਲੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਮਨ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਆਵੇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰੇਪਰਾਂ ਤੋਂ ਕੁਦਰਿਤ ਉਦਾਸੀਨ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਪੌਣਾਂ, ਰੁੱਤਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਰੁੱਖਾਂ, ਤੱਟਾਂ, ਮੇਘਾਂ, ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਧੁੱਪਾਂ ਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਧੁਰ ਅੰਤਰਕਰਣ ਤੱਕ ਮਾਣਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਸਾਰ ਦਿੱਸਦੇ ਨਾਲੋਂ ਅਣਿਦੱਸਦੇ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਅੱਗ ਤੋਂ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨੀ ਖੋਜਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰੋਂ ਤੱਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ। ਚਾਰੇ ਤੱਤਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸਮਾਦਿਤ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਟਿਨਾਤ ਰੱਬੀ ਗਾਇਣ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਆਤਿਮਕ ਉੱਚਤਾ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨਦੇ ਹਨ:-

ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਇੱਕ ਰਾਹ ਹੈ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ, ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦ, ਸਦੀਵਕਾਲ ਰਾਗ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਤਦੇ ਉਸ ਇਲਾਹੀ ਕਵੀ ਨੇ ਉਚਾਰਿਆ :-

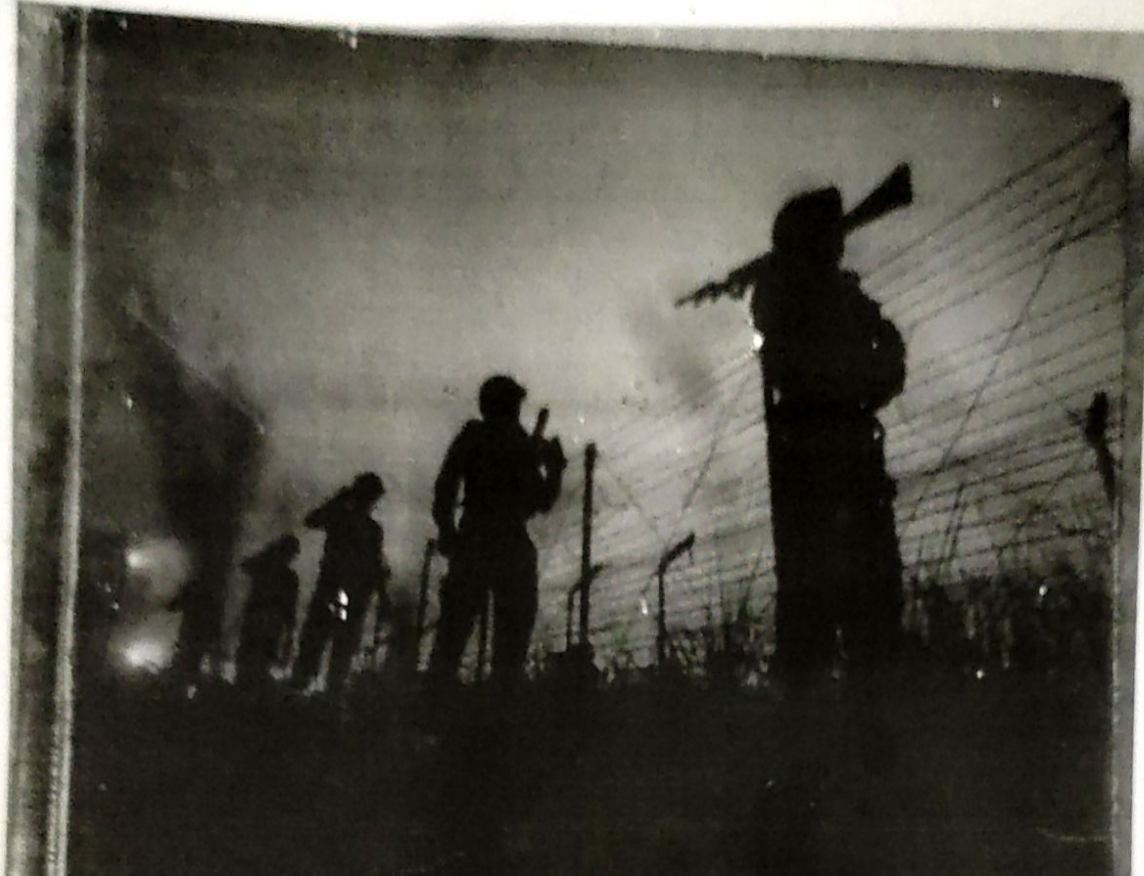
ਗਾਵਿਨ ਤੁਧਨੋ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਬੈਸਤੁਰ ਰਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੈ।

ਗਾਵਿਨ ਤੁਧਨੋ ਖੰਡ ਮਡੰਲ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾ ਕਰਿ-ਕਰਿ ਰਖੈ ਤੇਰੇ ਧਾਰੈ।

ਉਸ ਰੱਬੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰਾਗ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਹੈ।⁴

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਵਿ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਕਮੇ ਅੰਦਰ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਿਰ ਹੁਕਮ ਨਾ ਕੋਇ ਮਹਾਵਾਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸੰਜੀਵ ਤੇ ਚੇਤੰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਸਮੁੱਚਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਾਦਰ ਦੇ ਬਣਾਏ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਕਿਆਂ

INDIA'S RELATION WITH PAKISTAN

DEFENCE ASPECTS

Gurpreet Kaur Sadioura

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

Despite the seeming suddenness of India's and Pakistan's decisions to test nuclear devices and in so doing seek to join the other five world nuclear nations, the headlines following the explosions "heard round the world," had a fifty-year history. Military diplomacy has not been a prominent feature of India-Pakistan relations and with ample reason. Military to military engagement between the two states is confined to Confidence Building Measures (CBMs) of varying effectiveness. Even as both militaries have several regional and extra-regional engagements falling under the rubric of military diplomacy, the ones between the two are restricted to the routine exchanges of military advisors in respective missions in national capitals. It is commonly accepted that the Pakistani military's hardline stance towards India is at the root of the strained relations between India and Pakistan because this is in the corporate interest of the praetorian Pakistani military. With India seen as the threatening 'other', the Pakistani military is able to access state resources and remain atop the power pyramid. In view of this - the argument goes - there is little to gain from engaging the Pakistani military. Students of the history of India-Pakistan relations will find ample material in this work for their academic purpose. The book is narrative as well as critical.

Gurpreet Kaur Sadioura, did her M.A. and M.Phil. in Defence Studies from Punjabi University Patiala, is at present Asst. Professor at Guru Gobind Singh College Sanghera. She is also pursuing her Ph.D. in Defence Studies. She is of high intellect and insight. She has attended a number of seminars and conferences and presented research papers and published several articles in various esteemed journals and magazines.

R. Sons Books
H.No. 1658, Gali No. 18
Nathu Colony Nathupura
Delhi - 110084
Email - r.sonsbook@gmail.com

₹ 1399/-

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

Hardeep Kaur

**Significance Of
Sri Guru Nanak Dev Ji's
Principles In Present Day
Education System**

Editors :

Dr. Harmeet Kaur Anand

Dr. Nisha Duggal

Ms. Harpreet Kaur Cheema

First Edition Published in 2020 by
ZOHRA PUBLICATION, Patiala.
www.zohrapublication@gmail.com

The responsibility for the facts or opinions expressed in the papers is entirely of the authors. Neither the college nor the publisher is responsible for the same.

Copywrite Reserved

**SIGNIFICANCE OF SRI GURU NANAK DEV JI'S PRINCIPLES IN
PRESENT DAY EDUCATION SYSTEM**

Edited by

Dr. Harmeet Kaur Anand

Dr. Nisha Duggal

Prof. Harpreet Kaur Cheema

ISBN : 978-93-82376-96-5

Printed by :

Zohra Printers, Ragho Majra, Patiala.

Mob. 98147-42995

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

SUB THEME - IV
CONCEPT OF UNIVERSAL BROTHERHOOD IN
SRI GURU NANAK DEV JI'S BANI

11.	Concept of Universal Brotherhood in Guru Nanak Dev Ji's Bani	Dr. Ekta Sharma	59
12.	ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਨੇਲ ਸਿੰਘ ਪਰਸ ਦਾ ਰਾਜਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ	ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ	63
13.	Universal Brotherhood in Guru Nanak Dev Ji's Bani	Harleen Kaur	68
14.	Concept of Universal Brotherhood in Sri Guru Nanak Dev Ji's Bani	Gagandeep Kaur	72
15.	ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼	ਵੰਦਨਾ ਸਾਹੀ	76
16.	ਵਿਸ਼ਵ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	ਜੋਤੀ ਸਾਹੀ	81
17.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ	88

SUB THEME - V
SRI GURU NANAK DEV JI'S PHILOSOPHY OF EDUCATION
FOR THE WELFARE OF MANKIND

18.	Guru Nanak Dev Ji's Teachings : Path to Awakening and Enlightenment	Shweta Verma	93
19.	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਫਲਸਫਾ : ਵਿਦਿਆ ਵਿਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ	ਹਰਜੀਤ ਕੌਰ	96
20.	Guru Nanak God's Messenger on Earth	Daljit Singh	
21.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਦੇਣ	Harpreet Singh	102
22.	Sri Guru Nanak Dev Ji's Philosophy of Education for the welfare of mankind	ਲਤਾ ਖੇੜਾ	106
23.	Contribution of Guru Nanak Dev Ji to the theory and practice of education	Pardeep Kaur	
24.	Educational Philosophy of Guru Nanak Dev Ji	Dr. Yogita Sarwal	110
25.	Guru Nanak's Philosophy of Education for The Welfare of Mankind	Prof. Harpreet Kaur	113
26.	Guru Nanak's Concept of Education	Surjit Kaur	117
27.	Relevance of Guru Nanak Dev Ji's Teachings	Ibonam Devi	122
		Dr. Gurpreet Singh Uppal	127
		Dr. Gurpreet Singh Uppal	133

Principal,
Guru Gobind Singh College
 Sanghera (Barnala)

ਉਪਦੇਸ਼ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ (ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਾਰਸ ਦੇ ਰਚਿਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ) ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਪੰਜਾਬੀ), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ, ਸੰਘੋੜਾ (ਬਰਨਾਲਾ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ, ਚਿੰਤਕ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਨਿਰਮਾਤਾ ਬਣ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ, ਝੂਠੇ ਅਡੰਬਰਾਂ, ਪਖੰਡਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਕਾਰਾਂ, ਗੋਤ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਆਦਿ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰਤਾ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਉਸਾਰੀ ਕਰਕੇ ਸਰਬਤੋਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਅਧੀਨ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ਨੂੰ ਵੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1469 ਈ. ਨੂੰ ਜਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਖਪੁਰ (ਪਛਮੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਿਤ ਕਾਲੂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇਵੀ ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੌਮਲ ਅਤੇ ਸਰਲ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਹਲਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਫੇਲ ਫਾਲਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਰੁਤੀਵਾਦ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾ ਕੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਾਰਸ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਵੀਜਰ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੱਥਲਾਂ ਖੋਜ ਪੱਧਰ ਪੁਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪਾਰਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਦੀਨ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਕਾਵਿ ਰਾਹੀਂ ਇੰਝ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

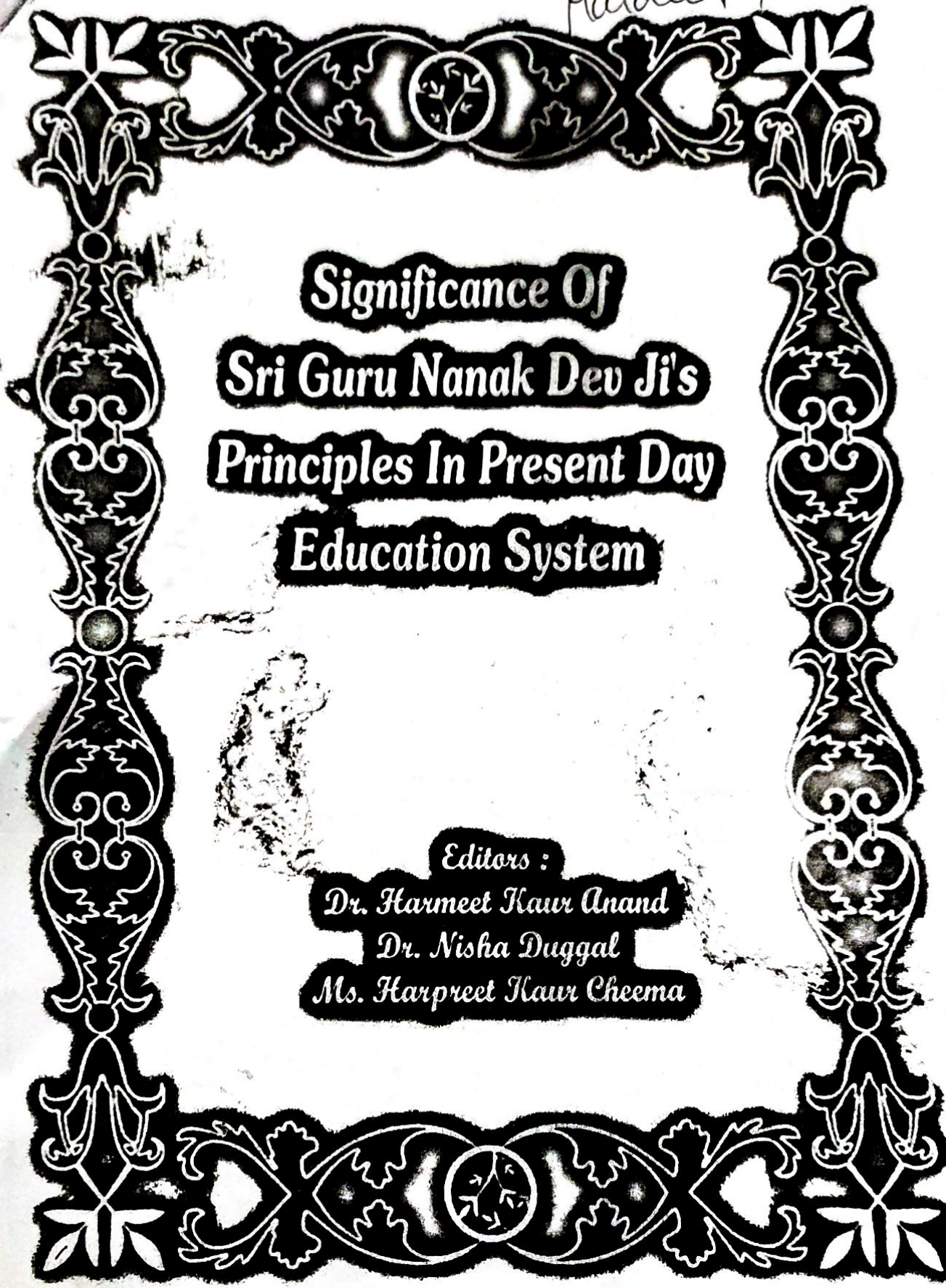
“ਪੁਰ ਦਰਗਾਹੋ ਹੰਸ ਆ ਗਿਆ, ਦੁੱਧੋ ਪਾਣੀ ਛਾਨਣ
ਤਾਰੇ ਛੁੱਪੇ ਅੰਧੋਰ ਪਲੋਇਆ, ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਇਆ ਚਾਨਣ
ਅਰਸਾਂ 'ਚੇ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਝਰਨਾ, ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਝਰਿਆ।”

ਪਾਰਸ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਵਿਰਾਵਟ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਰ ਦਰਗਾਹੋ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਅਡੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਛਾਨਣ ਲਈ ਆਏ। ਭਾਵ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆ ਗਿਰਾਵਟਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਨੇ ਵਹਿਮਾ ਦੀ ਧੂੰਦ ਉੱਡਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਾਰਸ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵੇਲੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ:

“ਅੱਖੀਆ ਨਾਲ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮਾਤੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇਸ਼ ਤੱਕੀ
ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਪੰਡਤ ਕਾਜੀ ਹੁੰਦੇ ਧੱਕਮ ਧੱਕੀ
ਜੁਲਮ ਚੱਕੀ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੁਰਲਾਉਂਦਾ ਮੁਲਕ ਨਾ ਗਿਆ ਸਹਾਰਿਆ।”

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਾਰਨ ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਰਤ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਰਗ ਸਨ। ਮੁਗਲ ਸਟੇਟ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੁਲਮ ਦੀ ਅੱਤ ਚੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਨ ਸਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੀ ਵਰਗ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਾ ਅਤੇ ਭਟਕਣ ਦੇ ਸਿਕਾਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਧਰਮਾਂ ਦੇ

Hardeep Kaur

**Significance Of
Sri Guru Nanak Dev Ji's
Principles In Present Day
Education System**

Editors :
Dr. Harmeet Kaur Anand
Dr. Nisha Duggal
Ms. Harpreet Kaur Cheema

Principal
Guru Gobind Singh College
Sanghera (Barnala)

First Edition Published in 2020 by
ZOHRA PUBLICATION, Patiala.
www.zohrapublication@gmail.com

The responsibility for the facts or opinions expressed in the papers is entirely of the authors. Neither the college nor the publisher is responsible for the same.

Copywrite Reserved

**SIGNIFICANCE OF SRI GURU NANAK DEV JI'S PRINCIPLES IN
PRESENT DAY EDUCATION SYSTEM**

Edited by

Dr. Harmeet Kaur Anand

Dr. Nisha Duggal

Prof. Harpreet Kaur Cheema

ISBN : 978-93-82376-96-5

Printed by :

Zohra Printers, Ragho Majra, Patiala.

Mob. 98147-42995

Principal
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

Scanned by TanScanner

CONTENTS

	Page No.
ਭੂਮਿਕਾ	vii
Acknowledgement	ix
ਅਜੋਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ (ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਣ)	xv

ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ

SUB THEME - I CONCEPT OF TRUTHFUL LIVING IN SRI GURU NANAK DEV JI'S BANI

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	3
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	9
3. ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਚਿਆਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	ਡਾ. ਜਗਮਿੰਦਰ ਕੌਰ	13

SUB THEME - II SIGNIFICANCE OF ENVIRONMENT IN SRI GURU NANAK DEV JI'S BANI

4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚਿਤਰਣ	ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ	19
5. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	ਰਮਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ	23
6. Environmental Concerns in Guru Nanak Dev Ji's Bani	Dr. Amita Kaistha	28
7. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)	ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ	32

SUB THEME - III CONCEPT OF HUMAN MIND IN SRI GURU NANAK DEV JI'S BANI

8. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ : ਇਕ ਅਧਿਐਨ	ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	39
9. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	43
10. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ : ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ (ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਦਰਭ)	ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ	51

xi

Principal,
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

Scanned by TanScanner

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)

ਪੇਸ਼ ਕਰਤਾ
ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਅਸਿ. ਪ੍ਰੋ. ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ,
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ, ਸੰਘੋੜਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਰਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਪਸਾਰਿਆ, ਕੁਦਰਤੀ ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਸਪਾਟ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਖਿਲਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਵਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਬਿਆਨਕਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਚਾਹੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨਾਲ ਸੁੱਖ ਹੀ ਸੁੱਖ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਿਸਚਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹੌਲੀ - ਹੌਲੀ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾ, ਹਰਿਆਵਲ, ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਹਜ, ਬਸੰਤ ਬਹਾਰ, ਰੰਗ ਰੰਗੀਲੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਅਤੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਨਜਾਰਿਆਂ ਲਈ ਰੂੜ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਕਦੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਪਸਾਰੇ ਵਿਚਲਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਸਿਮਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਕੁਦਰਤ ਸ਼ਬਦ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਅਰਥੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।¹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ “ਅਰਥੀ ਮੂਲ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ਕਤੀ, ਸਮਰੱਥਾ, ਤਾਕਤ। ਤੁਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਥਵਾ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ”²

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੁਦਰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਚੋਣ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ? ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾੱਖ ਸਾਸਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਅਚਿੱਤ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ

L.

imtcs

MAY 23 & 24, 2015

International Multi Track Conference on Sciences, Engineering & Technical Innovations

VOL - 1

Edited By
Dr Manoj Kumar

SPONSORED BY

ORGANISED BY

CT
GROUP OF
INSTITUTIONS
www.ctgroup.in

**CT INSTITUTE OF ENGINEERING
MANAGEMENT & TECHNOLOGY**

U.E.II-Pratappura Road, Shahpur, Jalandhar -144020 Punjab, INDIA
Ph. : 0181- 5055127, 5055128, Fax : 0181-5055130 | M. +91 9316326906
Conference Website: www.imtc.ctgroup.co.in | Email ID: imtcs@ctgroup.in

Principal,
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

<i>Harmeet Singh, Navjot Kaur and Gurjit Singh</i>	
Comparative Analysis of Modulation Formats under Gigabit Passive Optical Networks	127-130
<i>Mousha Kaur, Pallavi Sharma, Madhusudan and Sanjeev Mahajan</i>	
Track-1 Technical Session 4 - (A & B): SOFTWARE ENGINEERING/ CLOUD COMPUTING/ DATA MINING	
A New Chaotic Pseudorandom Number Generator Using Chaotic Logistic and Tent Map Functions	131-135
<i>Tanu Wadhwa and Gurmeet Kaur</i>	
Computational Intelligence Described by Swarm Intelligence and its Algorithms	136-140
<i>Renu Nagral and B.P. Garg</i>	
An Effective Proposed Approach to Round Robin Algorithm using Dynamic Time Quanta of Geometric-Harmonic Mean and its Performance Improvement Over Harmonic Mean Quanta	141-144
<i>Johanpreet Kaur and Neena Madan</i>	
Implementing Data Mining Techniques for Churn Prediction and Analysis	145-148
<i>Farmpreet Kaur, Hardeep Kaur and Neena Madan</i>	
An Overview of Cloud Computing: Threats with Proposed Security Architecture Design	149-152
<i>Bhawna Tahwar</i>	
Classification Variant Analysis in Data Mining	153-156
<i>Ramandeep Kaur, Prince Verma and Sukhvir Kaur</i>	
Comparison of Simple Task Allocation Algorithm and Heuristic Based Model for Load Balancing in Cloud System	157-160
<i>Ramandeep Kaur and Navtej Singh Ghuman</i>	
Review on Mitigation of Cross Site Scripting Vulnerabilities for Secure Web Applications	161-164
<i>Heena Malik and Parminder Kaur</i>	
Ant Colony Optimization Approach to Minimize Makespan Time of Job Shop Scheduling Problem	165-167
<i>Geetinder kaur and Sarabjit Kaur</i>	
Applications of Chaotic Functions	168-170
<i>Tanu Wadhwa and Gurmeet Kaur</i>	
Data Mining Techniques Used for Thyroid Disease Prediction	171-174
<i>Bhanu Priya and Amit Chhabra</i>	
A Review: Biogeography Based Optimization	175-177
<i>Anchal and Mandeep kaur</i>	
A Proposed Add-on "PBIN" to Reduce the Risk of Online Card Based Payment Fraud	178-181
<i>Vikas Khullar</i>	
Big Data in Health	182-186
<i>Amita Sharma, Divya Juneja and Navya Beri</i>	
Metrics for Project Size Estimation in Software Engineering: A Review	187-190
<i>Sonam Bhatia, Anchal Bawa and Varinder Kaur Attri.</i>	
Clustering: A Review on Data Mining Approach	191-195
<i>Kiranpreet, Prince Verma and Vikas Khullar</i>	

 Principal
 Guru Gobind Singh College
 Sanghera (Barnala)

First Impression : 2015

© CT Educational Society, Jalandhar

Sciences, Engineering & Technical Innovations

ISBN : 978-81-929077-2-7

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recordings, or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the copyright owners.

DISCLAIMER

The authors are solely responsible for the contents of the papers compiled in this volume. The publishers or editors do not take any responsibility for the same in any manner.

Published By

CT EDUCATIONAL SOCIETY
CT INSTITUTE OF ENGINEERING
MANAGEMENT & TECHNOLOGY

ISBN : 978-81-929077-2-7

Address: Placement Cell

CT Institute of Engineering

Management & Technology, Shahpur,

Jalandhar, Punjab, INDIA

Principal

Guru Gobind Singh College
Sanghera (Barnala)

Implementing Data Mining Techniques for Churn Prediction and Analysis

Pampreet Kaur

Dept. of CSE,
Guru Nanak Dev University
RC, Jalandhar, India
pampreet89@gmail.com

Hardeep Kaur

Dept. of CSE,
Guru Nanak Dev University
RC, Jalandhar, India
hardeep28bawara@gmail.com

Neena Madan

Dept. of CSE,
Guru Nanak Dev University
RC, Jalandhar, India
nmadan70gredit@gmail.com

Abstract- Customer churn is one of the biggest problems faced by the telecommunication industry now days. Churn analysis is the process of identifying the possibility of a user changing a given network. The prediction is mostly done by mining the data generated by the telecommunication industry using appropriate data mining techniques. Decision tree is one such data mining technique which is widely used for churn analysis and prediction. Using decision trees a customer dataset is evaluated until a leaf node is obtained and leaf node assigned the value of churmer or nonchurmer. We can use basic information of customer like call detail data and customer data for accurate prediction of churn. Decision trees are found to give good prediction accuracy. In this paper we use J48 algorithm for predicting Churn and study the algorithm for the accuracy it gives.

Keywords- Data Mining, CRM, Churn Prediction, Decision Trees, J48 algorithm

I. INTRODUCTION

Data mining also known as Knowledge Discovery in databases (KDD) is the process of mining data to discover knowledge (information). It is the process of extracting and analyzing relationships, patterns and useful information from massive databases. [1] It usually involves four classes of tasks which are the classification, clustering, regression and association rule learning. [1] There are two main types of data mining: verification-oriented (the system verifies the hypothesis) and discovery-oriented (the system finds new rules and patterns automatically) [2] [6].

Telecommunication industry is an ever increasing industry and with each passing day it is becoming more and more competitive. As a result of this competition more options are available to customer, with the customers switching from one network provider to another very frequently. This switching of customers from one network provider to another is known as Customer Churn or Customer Attrition. Customer loss is very closely related with customer loyalty. [5] 'Churn management' is a term that describes an operator's process to retain profitable customers [5][8].

Section II explains what churn mean in the telecommunication industry and types of churn. Section III discusses how decision trees can be used for prediction of churn in telecommunication industry and implementation of the algorithm. Section IV contains the conclusion and Section V gives a

II. UNDERSTANDING CHURN AND ITS TYPES

Churn Prediction is a phenomenon which is used to identify the possible before they leave the network. This helps the CRM department to prevent subscribers who are likely to churn in future by taking the required or appropriate action to attract the likely churners and to retain them. Thereby, the potential loss of the company could be avoided. Churn is very closely related with customer loyalty, which the telecommunication companies have to consider when they aim to predict churn. This study utilizes data mining techniques to identify the churners. [2] Before we predict churn we must be familiar with the types of churn and some common terms used in churn analysis. A Person who churns from one network to another is called a Churner. Two categories of churners are voluntary and involuntary churners. These are explained below [7] [5] [6] [9]:

- A. *Involuntary churners* are customers that the company decides to remove from its list of subscribers. This category includes people that are removed for non-payment (customers with credit problem), frauds (customers who cheat), and under-utilization (customers who don't use the phone).
- B. *Voluntary churn* occurs when the customer terminates the service. We recognize two types of voluntary churn: incidental and deliberate churn.
  - *Incidental churn* occurs, not because something happened in customers lives and not because the customers planned on it. For example: change in financial condition churn, change in location churn, etc.
  - *Deliberate churn* occurs due to reasons of technology (customers wanting newer and better technology), economics (price and charges), service quality, social or psychological factors, and convenience reasons. Deliberate churn is the problem that most companies try to solve.

C. Postpaid and Prepaid Churn

In case of postpaid churn, the deactivation date, i.e. the date when the customer is disconnected from the network, is equal to the churn date, because the customer stops using the operator's services on this date. However prepaid users do not have any contract with the telecom operator, so it is difficult to define churn in case of prepaid users. In Prepaid churn, the deactivation date may not match the churn date

intc15

MAY 23 & 24, 2015

**International Multi Track Conference on
Sciences, Engineering & Technical Innovations**

VOL - 1

Edited By
Dr Manoj Kumar

SPONSORED BY

ORGANISED BY

CT
GROUP OF
INSTITUTIONS
www.ctgroup.in

**CT INSTITUTE OF ENGINEERING
MANAGEMENT & TECHNOLOGY**

U.E.II-Pratappura Road, Shahpur, Jalandhar -144020 Punjab, INDIA
Ph. : 0181- 5055127, 5055128, Fax : 0181-5055130 | M. +91 9316326906
Conference Website: www.imtc.ctgroup.co.in | Email ID: imtc15@ctgroup.in

Principal,
Guru Gobind Singh College
Sanghera (Barnala)

6th Sense: Wear Ur World-WuW	196-198
<i>Gurdeep Kaur and Gurpreet Singh</i>	
A Comparative Study of Load Balancing Algorithms in Cloud Computing	199-202
<i>Amanspreet Chawla and Navtej Singh Ghuman</i>	
Association Rule Mining: A Review	203-206
<i>Nourabh Sahota, Prince Verma and Shival Chadda</i>	
The Future of IT Outsourcing & Cloud Computing	207-210
<i>Parul Mohindra, Viksham Khanna, Jaspreet Kaur and Anjali Ral.</i>	
A Survey on Differential Evolution Approaches for Large Scale Optimization	211-214
<i>Rachna Bata and Mandeep Kaur</i>	
Secure Hybrid Data Mining Approach in Cloud	215-218
<i>Vijay Kumar, Manju Bala and Pooja Choudhary.</i>	
Systematic Review on Soft Computing: A Brief Case Study	219-222
<i>Harjot Kaur and Jasjeet Kaur</i>	
The Internet of Things- A Review	223-226
<i>Gurleen Kaur and Shilpa</i>	
<u>Student's Performance Prediction and Analysis using J48 Decision Tree Algorithm</u>	227-230
<u><i>Hardeep kaur and Parmpreet Kaur</i></u>	
Review on Software Quality and Quality Assurance System	231-234
<i>Sonika, Gazal Malhotra and Rajesh Sharma</i>	
A Survey on Improvements in Classical Apriori Algorithm	235-237
<i>Lovedeep and Varinder Kaur Atri</i>	
UML Class Model Comparison Using Database Approach	238-241
<i>Dhavllesh Rattan and Kamalpreet Kaur</i>	
Web Data Security in E-commerce Against Various Vulnerabilities	242-245
<i>Rupica Puri and Sheetal kalra</i>	
Efficiency Improvement of A-Priori Algorithm over Dense Databases	246-250
<i>Shailja Vyas and Kiranbir Kaur</i>	
Study on Information Security Issues	251-253
<i>Harwinder Kaur and Gurpreet Singh</i>	
Computer Aided Artificially Intelligent Primary Medical Aid for Patients in Remote Areas	254-256
<i>Virat Rehani and Ajit Singh</i>	
A Review and Comparison of Various Classification Techniques in Data Mining	257-260
<i>Vania Sarwal, Pratibha, Karwalpreet Kaur and Sangram Singh</i>	
Security Issues Concerning Next Generation of Cloud Computing and its Current Status	261-265
<i>Shifali Katoch and Sheetal Kalra</i>	
Comparative Analysis of Core Schedulers of Hadoop	266-269
<i>Sukhmani Goraya and Vikas Khullar</i>	

 Principal
 Guru Gobind Singh College,
 Sanghera (Barnala)

1st Impression : 2015

© CT Educational Society, Jalandhar

Sciences, Engineering & Technical Innovations

ISBN : 978-81-929077-2-7

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recordings, or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the copyright owners.

DISCLAIMER

The authors are solely responsible for the contents of the papers compiled in this volume. The publishers or editors do not take any responsibility for the same in any manner.

Published By

CT EDUCATIONAL SOCIETY
CT INSTITUTE OF ENGINEERING
MANAGEMENT & TECHNOLOGY

ISBN : 978-81-929077-2-7

Approved by Department of

Higher Education

Jalandhar, Punjab, INDIA

Phone : 98151-42907

Website : www.ctedu.org

Principal
Guru Gobind Singh College
Sarabjeet, Jalandhar

Student's Performance Prediction and Analysis using J48 Decision Tree Algorithm

Hansraj Kaur

INSE, GYSE

GNPU, Regional Campus

Jalandhar, India

hansraj1989@gmail.com

Poojpreet Kaur

Dept. of CSE

GNPU, Regional Campus

Jalandhar, India

poojpreet94@gmail.com

Success of any educational institute depends on the success of the students of institute. Student's performance prediction and its analysis are essential for various attributes of students like final attendance etc. This prediction helps teachers in identification of weak students and to improve their scores. Various data mining techniques like classification, clustering, etc. are used to perform analysis. In this paper we will use J48 decision tree algorithm for student's performance prediction and analysis. The WEKA tool is used to perform evaluation. To evaluate the performance 10 fold cross validation method will be used. Main aim of this implementation is to predict students performance.

Keywords: Data Mining, EDM, Decision Tree, J48

INTRODUCTION

Introduction to Educational Data Mining (EDM)
Data mining is a process of taking out useful information and patterns from large amount of data. Data mining helps in solving problems by analyzing data that is present in the database. [1]

Educational Data Mining (EDM) is a process which is aimed with developing various techniques or methods to analyze the different types of data that come from educational settings and use of those methods for better understanding of students. Main uses of EDM include student performance prediction and studying students learning to suggest improvements in current educational model. [2]

1. Student Performance Prediction and Analysis

In student performance prediction, we predict the numerical value of a variable that defines the student. In educational sector, the mostly predicted values are student's performance, their marks, knowledge or score. Student's performance prediction is very popular application of DM in education sector. Different techniques and models are applied for prediction and analysis of student's performance like decision trees, neural networks, rule based systems, Bayesian networks etc. This analysis is helpful for someone in predicting student's performance i.e. prediction about student's marks in a course and prediction about student's final grade on the basis of features taken from logged data.

This paper is organized as follows. In section II we present work related to student performance prediction and analysis. In section III we present implementation of J48 decision tree algorithm. Conclusion is presented in section IV. In section V we discuss future scope.

II. RELATED WORK

Considering the improvements required in students grades or scores, literature survey has been surveyed based on student performance prediction and analysis using decision tree algorithms.

Brigesh Kumar Baradwaj, Saurabh Pal [5] (2011) have discussed that students performance is examined by internal marks and final results. Data set of 50 students was used in this study which was taken from MCA department of VBS Purvanchal University, Uttar Pradesh. Information like previous semester marks, attendance, and assignment and class test marks from previous database of students. They have used decision tree algorithms for student performance prediction and analysis. This overall study will help faculty members in improving student's scores for future examinations.

R. R. Kabra, R. S. Bichkar [11] (Dec. 2011) collected data from S.G.R. college of engineering and management, Maharashtra. They collected data from 346 students of engineering first year. Evaluation was performed using J48 algorithm by 10 fold cross validation. The accuracy of J48 algorithm was 60.46%. This model is successful in identifying the students who are likely to fail. So it will be helpful for increasing performance of students.

Surjeet Kumar Yadav, Saurabh Pal [6] (2012) conducted analysis on 90 students of engineering department (session 2010) from VBS Purvanchal University, Uttar Pradesh. ID3, C4.5 and CART decision tree algorithms were used for evaluation. Evaluation was performed using 10 fold cross validation method. It has been found that C4.5 has higher accuracy 67.7778% than ID3 and CART algorithm. Model's True Positive rate for class Fail is high 0.786 for ID3 and C4.5 which means it will successfully identify the fail students. This study will be helpful for those students that need special attention from teachers.

Manpreet Singh Bhullar, Anurajpal Kaur [10] (2012) have taken data set of 1892 students from various colleges for student performance prediction and evaluation. J48

4th ALL INDIA CONFERENCE OF LINGUISTICS AND FOLKLORE

Punjabi Linguistics Association, Patiala
&
Guru Kashi University, Talwandi Sabo

Attendance Certificate

This is to certify that Sri./ Smt./ Dr. .... **Anil Kumar** .....

attended the **4th All India Conference of Linguistics and Folklore** held at Guru Kashi University, Talwandi Sabo from 20th to 21st April, 2016 and presented a paper on **ਸਮਾਂ ਮਨੋ ਖੋਜੋ ਆ** **ਮਨੋ ਪਾਠ ਸੋਧ ਸੰਮੇਲਨ ਏਨ** / and chaired a session on **21 - 4 - 2016** .....

(Signature)
Dr. Harpreet Kaur Aulakh
Organising Secretary

(Signature)
Dr. Pawan Kumar Garg
Dean, UCSH G.K.U.

(Signature)
Principal,
Dr. Bhupinder Singh Khaira
President, P.L.A.

Nutrition and Health Education Programme of ICDS Scheme for Pregnant Women in rural Punjab

Dr. Sarbjit Singh Kular**

Introduction

The Integrated Child Development Services (ICDS) Scheme is one of the flagship programmes of the Government of India and represents one of the world's largest and unique programmes for early childhood care and development. ICDS was launched on 2nd October 1975, on the auspicious occasion of the 106th birth anniversary of Mahatma Gandhi, the Father of the Nation.¹ In the initial stages ICDS was implemented in 33 selected community development blocks all over India. ICDS has expanded considerably in subsequent years and Up to 31st March 2013; there are 7076 sanctioned projects, 7025 operational projects in India. In Punjab ICDS program has expanded very rapidly. At present, there are 155 sanctioned and 154 operational projects.² Vijay Rattan³ in his book (1997) gave details about genesis, growth, components of ICDS and described a package of seven services comprising supplementary nutrition, immunization, health check-ups, and referral services' treatment of illness, Nutrition and health education and non-formal pre-school education which are provided under ICDS.

Nutrition and Health Education (NHED) component of ICDS scheme for Women has the long-term goal of capacity building of women in the age group of 15-45 years especially Pregnant women and Nursing women, so that they can look after their own health, nutrition and development needs as well as that of their children and families. NHED comprises basic health, nutrition and development information related to childcare and development, infant feeding practices, utilization of health services, family planning and environmental sanitation, maternal nutrition, ante-natal care, prevention and management of diarrhoea, acute respiratory infections and other common infections of children.⁴ NHED is delivered by Anganwadi workers (AWW) and ANMs through inter-personal contacts and discussions at Anganwadi (literally meaning "the courtyard") Centres (AWC).

But, Ajay Kumar, Monika Singh and Kuldeep Baudh⁵ (2010) presented very grim realities saying that every sixth malnourished child in India lives in U.P., about 56% children born to illiterate mother were under weight, every second adolescent girls was anemic, about 49% women was below 45 kgs, less than 3% mothers received the minimum full dosage of Iron, Folic acid tablets, only one in 20 new born was put to the breast within the first hours of birth and 23% mother undergo health check-up after delivery.

In the background of these observations, it is very important to investigate the relevance and effectiveness of the world's largest and most unique ICDS programme. So, this field study carried out in the Barnala district of Punjab to examine the impact of NHED of ICDS on the pregnant women in terms of

** Dr. Sarbjit Singh Kular, Associate Professor in Public Administration, Guru Gobind Singh College, Sanghera (Barnala), 9915976665 and 9872844298, kularsarbjit@gmail.com

Principal,
Guru Gobind Singh College,
Sanghera (Barnala)

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ

ਭਗਤਾ ਭਾਈਕਾ (ਬਠਿੰਡਾ)

ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਮਿਤੀ 19-20 ਮਾਰਚ, 2019

ਤਸਦੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ..... ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਭਗਤਾ ਭਾਈਕਾ (ਬਠਿੰਡਾ) ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ 19-20 ਮਾਰਚ, 2019 ਨੂੰ

ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦੋ ਰੋਜ਼ਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ-ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ' ਵਿੱਚ

ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਢਾਈ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀਕਾਰੀ

ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਪੇਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ/ਭਾਗ ਲਿਆ ।

ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ

Handwritten mark

Handwritten signature

Signature

Principal ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ/ਕਾਨਫਰੰਸ ਪ੍ਰਬੰਧਕ
Guru Gobind Singh College
Sardhana, Barnala

DEPARTMENT OF HISTORY
 PUNJABI UNIVERSITY, PATIALA (PUNJAB)
 (Established Under Punjab Act No. 35 Of 1961)
 SOUTH ASIAN HISTORY CONFERENCE

Certificate of Attendance

This is to certify that Dr. Bhupinder Singh
 has attended / Chaired / Co-Chaired 5th South Asian History Conference

from 22-11-2019 to 24-11-2019

He/She has also presented a paper entitled British Rule in Punjab: Pursuing the Spirit of
Conformity, Trade and Liberalization.

M. K. Sharma

DIRECTOR

South Asian History Conference

CONVENER

South Asian History Conference

4. ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬ

8

ਲੜੀ ਨੰ. KUM/058

ਦੇ-ਰੋਜਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ : ਮੂਲ ਸਰੰਕਾਰ

8-9 ਫਰਵਰੀ, 2019

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਮਾਹਿਲਪੁਰ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ : ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਪਰਿਸ਼ਦ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਤਸਦੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ.ਡਾ. **ਰਾਣੀ ਕੌਰ, ਭੂਟੇ ਹੋਇੰਦੇ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕਾਨਫਰੰਸ** 'ਤੇ

ਪੇਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਪਰਿਸ਼ਦ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ : ਮੂਲ ਸਰੰਕਾਰ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ

8-9 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਆਯੋਜਿਤ ਦੇ-ਰੋਜਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲਿਆ।

ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ **ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ 'ਤੇ ਕੰਠਾਂ ਤਰਾਸ਼ਣੀ' ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ**

ਸੰਖੇਪ ਨਾਮਾਵਾਂ ਕੋਲੋਂ 4 ਸੰਦੇਹ ਇੱਕ

ਡਾ. ਪਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਮਾਹਿਲਪੁਰ

ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ
ਪ੍ਰਧਾਨ

ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਪਰਿਸ਼ਦ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਪ੍ਰੋ. ਜੇ.ਬੀ. ਸਿੰਘ
ਕਨਵੀਨਰ

ਪੇਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

Principal
Gobind Singh College
Sanghera (Barnala)

